

Jak se ve 14. století rozšiřoval společenský okruh působnosti českého básnictví tím, že k jeho obecnstvu stále hojněji přibývaly vrstvy měšťanské, obohacovalo se básnictví i látkově. K námětům povahy náboženské nebo rytířské přibývají náměty nové, týkající se aspoň částečně zdejšího světa a života lidí. Z počátku jsou to ovšem zase překlady, a to především skladeb didaktických, jejichž poučný ráz bývá v českém zpracování ještě zesílen (*Kato, Alan, Ezop*).

Zcela jiného rázu je politická alegorie *Nová Rada* a didaktická *Rada otce synovi*, neboť obě tyto skladby jsou šlechtické a usilují o zachování a obnovení vyžívajícího se feudálního společenského ideálu. Autorem *Nové rady* je Smil Flaška z Pardubic. Zda napsal též *Radu otce synovi*, nedá se bezpečně říci, ale shody formální i ideové jsou takové, že lze s bezpečností mluvit alespoň o Smilově škole, k níž pak se řadí i některé skladby jiné.

KATO

Překlad t. zv. *Distich Katonových* patří k zajímavým naučným básním; je to sbírka téměř půl druhého sta dvouveršových prúpovědí a rad pro život, kterou sepsal neznámý autor v latinských hexametrech ve 3. nebo 4. století n. l. a jež se jako školská učebnice záhy rozšířila po celé Evropě a byla přeložena do mnohých jazyků, do češtiny ještě později třikrát, v 16. a 17. století. Český básník nejstaršího překladu sám omlouvá svou neobratnost, že potřeboval k vystižení dvou veršů originálu šesti veršů českých, ujišťuje však, že smysl zůstal nezměněn. Toto ujištění je ovšem třeba vykládat jako formuli ve středověku běžnou; přesto však básník není velikým umělcem. Jeho přínos proti předloze je pouze slovní (opisné výrazy) a stylistický (časté oslovení čtenáře či posluchače). Ze čtyř knih otiskujeme jen knihu druhou.

Virgilius ukazuje
oráka roli zpravuje.

Chceš-li pak koření znáti,
tot' má Macer ukázati.

5 Pakli boje znáti také
římské chceš i všelikaké,
hledaj knih mistra Lukana,
v nichž jest bojová řeč psána.

A chce-li kto milovati,
10 milost v tajnosti poznati,
knih, jenž Ovidius slovů,
má se na ně ptáti znovu.

Tento smysl vypraviti
chci a čtver lid vylíčiti,
15 jenž tu čtveru věc žádají
a tiem do skončení trají.

Prví, jenž sbožie milují,
to přielišně oblibují,
20 ti se mají na to ptáti,
rolé, dědin dobývati.

Druzí, jenž se na to ptají,
zdravie nade vše žádají;
rozličného ti koření
mají mieti rozeznánie;
25 toť uzdravuje všelikého
člověka neduživého.

Třetí sů, jenž po cti stojie,
v tom svú žádost veždy kojie,
30 žeť turnejóv, bojóv, klánie,
hledají vždy bez meškánie.
O nich mistr Lukan slaví
a o římských bojiech praví;
protož, kto chtie po cti státi,
mají se na boje ptáti.

Čtvrtí jsú, jenž takto pravie:
35 „Ktož chtie mieti dlúhé zdravie,
aby zvláščí vóli znali,
milost právě rozeznali;
neb ktož se držie milosti,
40 mají zvláščie vóle dosti.
Chtie-li milost právě znáti,
mají Ovidia ptáti.“

Avšakž smysl vše přemáhá,
jenž se s múdrostí srovnává;
45 ktož se s múdrostí obchodí,
sám se i své děti vzplodí.
Protož chci se navrátiti,
co mistr velí, učiniti.

- Jest-li který péči máje,
50 na múdrost se velmi ptaje,
poslúchaj, co znamenati
móže a právě dostati.
Tudy svůj věk i skončení
odlúčí od poškvrnění.
55 Velít mistr: „Synu, dosti
uč se a stój po múdrosti!“

Pietas

- Prvú múdrost vyličuje
mistr a tak vypravuje,
by sbožie neznámým dával,
60 ač móžeš, a jiným spomáhal.
Lépe sbožím dobývati
přátel jest než kralovati;
ano král za nice stojí,
jenž lidi sbožím nekojí.

Justicia

- 65 Netěž se na tu tajnici,
co má nebe které věci,
slunce, měsíec, hvězdy také
i planety všelikaké.
Smrtdelný zpravovati
70 má světskú věc a tu znáti.

Fortitudo

- Nerod na smrt mnoho tbáti,
ani se jie velmi báti.
Ten je blázen jmenovaný
a hřiechy obznamenány,
75 ktož se smrti na čem bojí,
ztratí věčnú radost svoji.

Prudencia

- Udá-liť se rozhněvati
a nejistost zpravovati,

80 nerod' se o to svářiti,
ač chceš mne poslušen býti.
Hněvu v náhlosti žel' bývá,
 tohoť, pravi, zle užívá.

Temperancia

 Ščedrost ukaž svého kvasu,
ač máš hostě při tom času.
85 V ty časy slušie dařiti
a dobrého jmene dobytí.
Když jest čas a máš veselé,
 máš sluhy dařiti směle.

Temperancia

 Střez se věci všelikaké,
90 vysoké i hrdé také,
drž se, což rovného býti
móž a tobě neškoditi.
Bezpečnějie člověk bývá
 v řecě, než když v moři plývá.

Providencia

95 Což přieteli uškoditi
muož, to uměj utajiti,
by toho jiní nezpravili,
a což sám nelíbíš, mluvili;
 tak smysla přibude tobě
100 a přieteles schováš sobě.

Memoria

 Nechci, by to na mysl vzýval,
by vždy člověk hřiechy mieval.
Hřiech se každý časem tají,
však jej pod časem poznají:
105 dobrý dobrú má odplatu,
 zlý pro hřiech má věčnú ztrátu.

Prudencia

Síly člověka malého
nerod tupiti mnohého;
častoť radný člověk bývá,
110 jemuž velikost ubývá.
Toť vše přirozenie činí,
však drobnost smysla neviní.

Providencia

Kteréhož vieš nerovného
k sobě, aniž podobného,
115 přehověj mu, raziť tobě,
na čas měj smysl při sobě:
však sem viděl, že jest schodil
vítěz, jenž dřívě vejvodil.

Modestia

Raziť věrně, nečin toho,
120 by se s známým sváčil mnoho,
neboť z řečí svár pochodí,
jenž jazyku mnoho škodí,
ot něhož sedání bývá,
tohoť náhlý zle užívá.

Justicia

Nerod na to péče mieti,
125 by buducí věc věděti
skrže losy neb hádanie
chtěl neb které čarovanie.
Což buoh ustavil o tobě,
130 dobrěť rozváží bez tebe.

Fortitudo

Nenávisti ostřiehaj se,
ze všie síly chovaj se.
Ačť jinému neuškodí,
toběť najviece smutek zplodí,

135 nebť v stran cěsty oko hledí,
 kdež nenávist stolcem sedí.

Fortitudo

 Budeš-li k súdu připuzen,
 že potupně budeš súzen,
 ustavičen buď, s pokorú,
140 nečiň sám na sobě vzdóru;
 dlúhoť radosten nechodí,
 jenž křivým súdci vévodí.

Modestia

 Budeš-li s kým válku mieti
 a smieřě sě chce rád přieti,
145 neroď toho rozžčeti
 ani vzpomínaje mstíti;
 tiemť sě křiví sami vinie,
 že smířiec sě války činie.

Perseverancia

 Neroď sě sám chváliti,
150 ani také potupiti.
 Každý blázen sám sě chválí,
 neb súsedóv nemá v táli.
 Toť slóve ješitná chvála,
 jenž u bláznóv jest přistala.

Temperancia

 Těžčě dobytého rovně
155 požívaj, nes ztravu skrovně;
 ač máš dosti, chovaj toho,
 neroď zmrhati mnoho;
 což člověk težčě dobude,
160 chlubně trávě brzo zbude.

Prudencia

 Učiň sě bláznem při času,
 při veselí neb při kvasu.

Čiň se bláznem, plod veselé,
taje se učiň to směle;
165 velikát to múdrost bývá,
ktožť se bláznem v čas nazývá.

Temperancia

Střez se smilstva nečistého
i lakomstva škaredého;
obžerstvo lakomstvie plodí,
170 smilstvo vinníkom veľmi škodí.
Kto své tělo velmi kojí,
ztratí jmě i duši tiem svoji.

Prudencia

Nerod každému věřiti,
kto tobě bude mluvití;
175 tiť jsou najvěčší pochlebníci,
jenž chtějí vlásti nebo žíti.
Mnohý jest, jenž mluví mnoho;
střez se jako ďábla toho!

Temperancia

Udá-liť se kdy zapiti,
180 nerod vína tiem viniti;
toť člověk nemúdrý činí,
kto víno opilstvem viní
nebo pitie všelikaké;
tvá jest vina věčší všake.

Prudencia

Máš-li kterou tajnost v sobě,
185 toť já věrně razi tobě,
nezěvuj toho jinému
kromě přieteli věrnému.
Pakli škodí co životu,
190 poruč lékaři známotu.

Justicia

- 195 Když se štěstie protiviti
bude, neroď smuten býti;
zlí přechásto štěstie mají,
však smyslem nerozeznají.
Protoť štěstie zlým přichodí,
žeť jim na věky uškodí.

Providencia

- 200 Slušie člověku každému
obmysliti štěstí svému
příhody, rozličné věci,
ač kto na to chce pomnieti,
že příhoda obmyšlená
méně škodí než súzená.

Fortitudo

- 205 Bude-liť se protiviti
šťěstie, žeť bude škoditi,
nerod' zúfati nikoli,
měj nádeji, čáku, vůli.
Ktož úfá dobré nádeje,
do smrtiť mu dobře zděje.

Providencia

- 210 Což vieš sobě příhodného,
žeť se stane co šťastného,
nerod' od toho pustiti,
uměj příhodu súditi.
Čelemt' obrostlým prosvietí,
potom se lysinú svietí.

Providencia

- 215 Budúci věc, jenž má býti,
znamenaj, neb napřed přijíti.
Následuj, ktož sěm i tam slédí,
jakž před se, tak za se hledí.
Neboť nešťěstie po štěstí
bývá, štěstie po nešťěstí.

Modestia

Chceš-li sílen sbožím býti,
nerod přielišně trávití,
střež se rozkoši tělesné,
přidrž se šcedrosti časné;
225 ostřiehaj se tak vilenie,
by neztratil svého spasenie.

Justicia

Což všěcka obec usúdí,
neb učiní, neb odsúdí,
proti tomu nerod býti,
230 proti obci se súditi.
Nemóžt sám na dlúžě tráti,
kto chce obec zamietati.

Providencia

Neměj myšlenie věčšieho,
hledaj napřed zdravie svého.
235 Paklit se časem přihodí,
žeť v životě co uškodí,
nerod časov tiem viniti,
sáms tiem vinen, sám máš žíti.

Memoria

Ve sny nevěř, ni tbaj na ně,
240 neboť to přichodí z spánie;
což člověk myslí neb činí,
toť jeho i ve sně viní.
Protož nerod věřiti,
ač chceš dušě nečerniti.

1 *Virgilius ukazuje* narážka na spis o rolnickém životě zv. *Georgica* římského básníka Publia Vergilia Marona (1. stol. před n. l.) – 2: oráče obdělávajícího pole – 4 *Macer Aemilius Macer*, římský básník z 1. stol. před n. l.; z jeho didaktických spisů připomíná se zde skladba O bylinách (*De herbis*) – 7 *Lukan Marcus Annaeus Lucanus*, římský básník z 1. stol. n. l., vylíčil občanskou válku mezi Caesarem a Pompejem – 8 *bojová řeč* vypravování o bojích – 10 *milost* láska; narážka na spisy *Ars amandi* (Umění milovati) a *Remedia amoris* (Jak léčit lásku) římského básníka Publia Ovidia Nasona (žil od r. 43 před n. l. do r. 17 nebo 18 n. l.) – 13 *smysl* rozum, moudrost – 16 *do skončení trají* do konce trvaj – 17 *sbožie* majetek –

20 *rolé* (gen.) pole – 24 *rozeznánie* znalost – 27 *po cti stojie* usilují o čest – 28 *kojie* ukájejí – 31 *o nich slavi* oslavuje je – 37 *zvlášči* zvláštní; *vóle* vůle, žádost, vášeň – 38 *právě* správně, řádně, pravdivě – 45 *obchodí se* zabývá se – 46 *vzplodí* povýší, povznese – 56 *stój po múdrosti* usilují o moudrost

Nadpis: *Pietas* zbožnost – 59 *by dával* abys dával – 60 *ač jestliže* – 64 *nekojí* nechlácholí, netiší – nadpis: *Justicia* spravedlnost – 65 *netěž se* netěž se; *na tajnici* na tajemství – nadpis: *Fortitudo* statečnost – 71 *nerod tbatí* nedbej – 73 *jmenovaný* pověstný – 74 *obznamenany* poznamenaný – nadpis: *Prudencia* moudrost – 78 *nejistost* nejistá věc; *zpravovati* napravorovati – nadpis: *Temperancia* střídmost, umírněnost – 83 *šědrost* kvasu bohatost hostiny – 85 *dařiti* obdarovávati – 91 *rovny* přiměřený – 94 *plývá* pluje – nadpis: *Providencia* prozřavost, starostlivost – 97 *nezpravili* nevyprávěli – 100 *schováš* uchováš – nadpis: *Memoria* paměť – 101 *vzýval* nazýval – 102 *by mieval* že má – 109 *radný* rozšafný, moudrý – 110 *ubývá* chybí – 111 *přirozenie* příroda – 112 *nevini* nedopouští se viny – 115 *přehověj* mu buď k němu shovívavý; *razit* radím – 117 *schodil* zahynul – 118 *vejvodil* vévodil, předčil – nadpis: *Modestia* umírněnost, skromnost – 123 *sědámie* souboj – 124 *náhlý* prudký, divoký – 125 *nerod pěče* mieti nestarej se – 132 *chovaj se* střež se – 134 *zplodí* způsobí – 136 *stolcem* sedí trůní – 137 *připuzen* pohnán – 139 *ustavičen* stálý – 140 *vzdóra* násilí – 142 *křivý* nespravedlivý; *súdcí* soudcem, jako soudce – 144 *přieti* býti přítelem – 145 *nerod rozžěleti* nerozlítostňuj – nadpis: *Perseverantia* vytrvalost – 152 *tále* zástava – 154 *přistala* zůstala – 155 *rovně* přiměřeně, skromně – 161 *učíň se bláznem* bláznivě, pošetile si veď; *při času* ve vhodnou dobu – 163 *plod veselé* vesel se – 166 *v čas* v pravý čas – 169 *lakomstvie* chtivost, lakota – 172 *jmě* jméno – 176 *vlásti* vládnouti; *žiti* užívatí – 179 *zapiti se* opít se – 184 *všake* však – 190 *poruč* svěř; *známota* vyšetření – 195: proto zlí mají štěstí – 198 *obmysliti* předvídati – 200 *pomniati* pamatovati – 208 *zděje* učiní – 213 *prosvietí* probleskne – 217 *slédí* slídí – 225 *vilenie* smilstvo – 231 *na dlúžě tráti* dlouho trvati – 232 *zamietati* odmítati – 239 *ni tbaj* ani nedbej

ALAN

Volněji než překladatel Katona zacházel se svou předlohou český upravovatel *Alana*. Autor této předlohy, básník a theolog Alanus ab Insulis (z 12. stol.), pokusil se ve své básni, nazvané *Anticlaudianus*, smířit náboženský ideál života se světským (dvorským); líčí, jak Příroda se svými pomocnicemi Ctnostmi tvoří dokonalého člověka, jenž nakonec dovede zvítězit nad Neřestmi; Ctnosti a Neřesti, jež vystupují jako jednající postavy, nejsou však vzaty ze systému theologického, nýbrž z kodexu morálky rytířské. Z původního námětu *Alanova* v české skladbě mnoho nezůstalo, jednak proto, že náš básník nepřekládal z originálu, nýbrž jen z prozaického obsahu, zejména však proto, že použil námětu jako rámce pro podání nejrozmanitějších poučení přírodovědných, čerpaných z různých soudobých kompendií knižních (místy se však odvolává i na výklady „prostých lidí“, tedy snad na jakousi lidovou tradici). Zajímavé připojuje závěrem motiv sváru čtyř dcer božích, který v originále není.

V naší ukázce líčí básník, jak Věhlasnost (Moudrost) cestou k Bohu – kam byla vyslána, aby pro dokonalého člověka vyžádala též dokonalou duši – poznává přírodní a kosmické jevy. Zajímavé je pozorovat, jak autor řeší nedostatky odborné české terminologie ještě jen prostým přejetím názvů latinských.

Také dvanást větruov vzvždě,
tyť pořádně jáz povědě:
Na vzhod Sluncě Subsolanus,
k tomu Eurus a Vulturnus,